

Industriens villkor nu och på 1930-talet

Erik Dahmén

Handelshögskolan, Stockholm

SUMMARY: One main focus is on common experiences in an attempt to reveal institutional factors which seem to have become deeply rooted in mixed economies of the Nordic model rather irrespective of from time to time varying external conditions and changing domestic balance of political power. Another focus is on industrial transformation which means that macroanalyses are underpinned by microanalyses of important features of entrepreneurial activities. A central thesis is that institutional aspects combined with microbased transformation analyses lead to a number of relevant economic policy conclusions somewhat differing from those following from mainstream theoretical and empirical macroeconomics.

Inledningsvis skall jag redogöra för huvudprinciperna för det starkt begränsade urval av aspekter som ämnets omfattning nödvändiggör samt i anslutning härtill presentera min analysmodell. Därefter skall jag ge så många exempel på resultat av dess användning i historiska studier som tiden tillåter.

Ett syfte är att belysa några för de nordiska länderna ganska gemensamma erfarenheter av förändringar i industriens villkor. Dock skall förutsäckas, att jag på grundval av egen forskning vet betydligt mer om Sverige och Finland än om de övriga. Att Island inte berörs alls må kunna försvaras med hänvisning till att industri i vanlig mening spelade mycket liten roll under 30-talet och alltjämt inte väger tungt.

Koncentrationen till det gemensamma avser i första hand vad som numera är karaktéristiskt och väsentligt skiljer sig från 30-talets förhållanden. Ett motiv härför är, att likheterna länderna emellan i vissa hänseenden blivit mer påfallande än de var under 30-talet. Detta beror till en del på att alla blivit ännu mer beroende än då av den internationella utvecklingen. Men det beror främst på att det blandekonomiska systemet sedan dess vuxit fram och tagit fast form. Dess institutionella drag förtjänar mest uppmärksamhet. De förklarar inte bara många av dagens utan även några av den någorlunda överblickbara framtidens sannolikt mest betydelsefulla problem. Om händelser, som redan inträffat, lämnat spår efter sig, är det nämligen rimligt att förmoda, att framtida händelser har rötter i det förflutna.

Industriens villkor nu och på 1930-talet

Erik Dahmén

Handelshögskolan, Stockholm

SUMMARY: One main focus is on common experiences in an attempt to reveal institutional factors which seem to have become deeply rooted in mixed economies of the Nordic model rather irrespective of from time to time varying external conditions and changing domestic balance of political power. Another focus is on industrial transformation which means that macroanalyses are underpinned by microanalyses of important features of entrepreneurial activities. A central thesis is that institutional aspects combined with microbased transformation analyses lead to a number of relevant economic policy conclusions somewhat differing from those following from mainstream theoretical and empirical macroeconomics.

Inledningsvis skall jag redogöra för huvudprinciperna för det starkt begränsade urval av aspekter som ämnets omfattning nödvändiggör samt i anslutning härtill presentera min analysmodell. Därefter skall jag ge så många exempel på resultat av dess användning i historiska studier som tiden tillåter.

Ett syfte är att belysa några för de nordiska länderna ganska gemensamma erfarenheter av förändringar i industriens villkor. Dock skall förutsäckas, att jag på grundval av egen forskning vet betydligt mer om Sverige och Finland än om de övriga. Att Island inte berörs alls må kunna försvaras med hänvisning till att industri i vanlig mening spelade mycket liten roll under 30-talet och alltjämt inte väger tungt.

Koncentrationen till det gemensamma avser i första hand vad som numera är karaktäristiskt och väsentligt skiljer sig från 30-talets förhållanden. Ett motiv härför är, att likheterna länderna emellan i vissa hänseenden blivit mer påfallande än de var under 30-talet. Detta beror till en del på att alla blivit ännu mer beroende än då av den internationella utvecklingen. Men det beror främst på att det blandekonomiska systemet sedan dess vuxit fram och tagit fast form. Dess institutionella drag förtjänar mest uppmärksamhet. De förklarar inte bara många av dagens utan även några av den någorlunda överblickbara framtidens sannolikt mest betydelsefulla problem. Om händelser, som redan inträffat, lämnat spår efter sig, är det nämligen rimligt att förmoda, att framtida händelser har rötter i det förflutna.

Analysens uppläggning

Analysmodellen är inspirerad dels av Wicksells teori för prisnivåns trendmässiga förändringar, vilken lätt låter sig transformeras för ett studium av industriell utveckling, dels av Schumpeters utvecklingsteori, som därvid är oundgänglig och för det aktuella ändamålet kan fördes med några kompletterande begrepp i dess anda. Dessa båda teorier kan sammanfogas så att de underbygger makroanalys med mikroanalys på ett sätt som till väsentlig del avviker från det som är karakteristiskt både för allmän jämviktsteori och för den etablerade makroteori som inte alldeles väl motiverat brukar kallas keynesiansk.

Enligt den sålunda kombinerade modellen kan den industriella utvecklingen sägas vara bestämd av, å ena sidan, dels den väntade dels den förverkligade avkastningen på löpande verksamhet, samt av den väntade avkastningen på planerade investeringar, kort uttryckt av »*vinstutsiktterna*» och »*vinsterna*», och, å andra sidan, kostnaderna för kapitalförsörjningen, »*kapitalkostnaderna*». Både den väntade och den faktiska avkastningen har betydelse för kapacitetsutnyttjandet, lönebetalningsviljan och många andra dispositioner, som spelar en roll för makroförloppet, medan den väntade avkastningen på planerade investeringar ingår som huvuddel i det som jämte kapitalkostnaderna avgör investeringsbeslut. I en sålunda bestämd industriell utveckling finns, i likhet med vad enligt Wicksells modell är fallet i prisnivåns förändringar, kumulativa element. Några sådana framträder när modellen byggs ut med den schumpeterska.

Denna utbyggnad måste innebära, att man disaggregerar analysen, väl att märka på ett annat sätt än genom uppdelning av ett statistiskt aggregat i dess komponenter. Det är nämligen *omvandlingen* i betydelsen av att nytt tillkommer och ofta ersätter gammalt som måste komma i intressets centrum. Man har då användning för begreppet »*omvandlingstryck*». Ett sådant tryck kan ha sin tyngdpunkt i *möjligheter* till förnyelse av en struktur. Det nya kan taga i anspråk nytillkommande produktionsfaktorer men också sådana från gamla områden. I vilken utsträckning möjligheterna blir tillvaratagna beror bl.a. på villkoren för industrien. Tyngdpunkten kan emellertid också ligga vid ett mer eller mindre kännbart ekonomiskt *tvång* till förändring av en redan befintlig struktur. Mycket av vad som då händer beror naturligtvis även det på dessa villkor.

Med denna uppläggning bringar man i fokus både den industriella företagarverksamheten i dess samspel med den tekniska utvecklingen, alltså det mesta av det väsentliga i marknadskrafterna, och sådana förhållanden som har betydelse för denna företagarverksamhet och för huruvida, och i så fall i vilken takt, ett omvandlingstryck leder till faktisk omvandling.

1930-talet

Den djupa depressionen i början av årtiondet hade inte många rötter i den föregående högkonjunkturen. 20-talets uppsving hade nämligen, i motsats till krigskonjunkturen och

de första efterkrigsåren, få inslag av betydande felinvesteringar i industrien. Inte heller var det många branscher som utsattes för ett tvångsbetonat omvandlingstryck, något som däremot var fallet på 20-talet. I stället var förloppet till en början nästan helt bestämt av den internationella konjunkturen och världshandelns krympning och därefter under ett par år av en ekonomisk politik, som bl.a. inte tog tillräcklig hänsyn till att arbetsmarknaden reagerade annorlunda än tio år tidigare. Detta bidrog till att det blev fler långvarigt arbetslösa än i början av 20-talet. Men i gengäld steg, när priserna föll, ganska många reallöner, nämligen för dem som fick behålla sina arbeten.

När världsdepressionen förlorade en del av sin kraft, kunde man, särskilt i Sverige men också i Finland och kanske också i Norge och Danmark, därom vet jag föga, fullfölja ovanligt många industriella »utvecklingsblock«. Dessa hade i regel påbörjats under 20-talets senara hälft och gav nu genom kedjereaktioner anledning till en livlig samhällelig byggnads- och anläggningsverksamhet och bidrog även till en begynnande expansion av servicenäringarna. Detta underlättades av att både avvecklingen av felinvesteringar och förändringen av betydande delar av industristrukturen under 20-talet fått ske utan nämnvärt fördröjande motstånd.

Både *vinstutsikterna* och *faktiska vinsterna* förbättrades under de nu nämnda omständigheterna överlag snabbt i Sverige och Finland och i någon mån också i Norge, som haft ett särskilt svårt 20-tal, präglad av deflationistiskt tryck och en betydande utvecklingskraft endast inom sjöfart och valfångst. Även i Danmark blev det en ljusning men den internationella agrara krisen, som medförde ett omvandlingstryck av tvångskaraktär på danskt lantbruk och innebar påfrestningar även på industrien, satte länge sina spår.

Omvandlingstryckets i synnerhet i Sverige och Finland tyngdpunkt i möjligheter till industriell förnyelse bidrog till att den valutapolitik som bedrevs från 1933 och framåt kunde bli framgångsrik och inte hann få några nämnvärda inflationistiska verkningar. Om det på 30-talet hade funnits färre starka, under 20-talet grundlagda utvecklingskrafter och om det hade funnits kvar, eller uppkommit nya, stora strukturella problem, skulle undervärderingen av valutorna inte ha kunnat få samma effekt som den nu fick. Om omvandlingstrycket hade haft sin tyngdpunkt i tvång skulle i stället en otidsenlig struktur lätt ha kunnat bli längre bestående. I Sverige blev det inte endast exportindustrierna utan även, och allra mest, hemmamarknadsindustrierna, i Norge till största delen hemmamarknadsindustrierna och i det alltjämt föga industrialiserade Finland den redan starka, mycket moderna skogsindustriens export som påverkades mest. I Danmark spelade en importbegränsande valutakontroll en liknande roll som en mer betydande undervärdering skulle ha kunnat göra. Importbegränsningarna gav nämligen där ett visst skydd för hemmamarknadsindustrierna. Däremot kunde de inte underlätta läget för exportindustrierna.

Att de undervärderade valutorna kunde få sin betydelse för vinstutsikterna och vinsterna berodde dock inte endast på de nämnda speciella inslagen i företagaverksamhetens

dynamik utan också på att trycket uppåt från lönekostnadssidan förblev ringa under 30-talet. De fackliga organisationerna var svaga. Minnena av de svåra åren levde kvar och en alltjämt besvärlig, av någon expanderande offentlig sektor icke avlastad arbetsmarknad i förening med en betydande arbetskraftsreserv i lantbruket spelade stor roll. I Finland, där denna arbetskraftsreserv var särskilt stor, kunde de inte ens få till stånd många kollektivavtal. Ingenstans drevs med någon energi den solidariska lönepolitiken eller försökte man göra särskilda låglönesatsningar. Tillsammans med villigheten, eller ofta snarast tvånget, att flytta, geografiskt och yrkesmässigt, förklarar detta till stor del varför pris- och kostnadsstegringarna i huvudsak gällde importvaror och varför den utslagning av svaga företag som skedde även under 1930-talets senare hälft väsentligen hade att göra med krafter utanför arbetsmarknaden. Också genom att främja en produktivitetshöjning bidrog arbetskraftsreserven i lantbruket och rörligheten till att en inhemsk kostnadsstegring inte genererades.

Så långt beträffande något av det väsentligaste som inverkade på vinstutsikterna och vinsterna på 30-talet. Åtskilligt var alltså övervägande gynnsamt, främst för hemmamarknadsindustrierna.

Hur var det då med *kapitalkostnaderna*? I Sverige, Finland och Norge blev de efter hand låga, bl.a. på grund av de likviditetstillskott som undervärderingen under de ovan nämnda förhållandena i övrigt bidrog till. Danmarks valutapolitik kunde däremot inte få samma effekt. Importbegränsningen minskade visserligen valutautflödet och dess likviditetsindragning men exportindustrien tjänade inte så mycket valutor att det väl kompenserade lantbrukets exportsvårigheter. Penningpolitiken i Sverige, Finland och väsentligen även Norge var i huvudsak en följd av att valutorna råkat bli undervärderade och av jordbrukspolitiska överväganden. Eftersom statsbudgeterna var i stort sett balanserade, ibland överbalanserade, blev en sådan likviditetsökande och i låga räntor resulterande penningpolitik inte försvarad av statliga lånebehov. Därtill kom de goda självfinansieringsmöjligheterna i den svenska och finländska industrien och de rätt små industriella investeringarna i Norge som gjorde, att anspråken på kapitalmarknaderna blev ganska ringa.

Jag vågar utgå ifrån att mina åhörare, väl medvetna om vad som hänt sedan 30-talet, vid det här laget ofta hunnit notera hur väsentligt annorlunda en rad förhållanden då var jämförda med de nuvarande. Innan jag övergår till vad som lett fram till nuläget, kan sammanfattningsvis konstateras, att det var *marknadskrafter* utifrån och hemma som helt dominerade bilden på 30-talet. Inte minst på arbetsmarknaden var förhållandena i avgörande grad marknadsbestämda och gav arbetsgivarna ett betydande övertag. Den enda ekonomiska politik som hade nämnvärd betydelse för vinstutsikterna och vinsterna samt i Sverige, Finland och Norge, men knappast i Danmark, även för de låga kapitalkostnaderna var den valuta- och penningpolitik man råkade föra. Men den betydelsen hade långt ifrån blivit vad den nu blev, om de mer grundläggande industriella utvecklingsförutsättnin-

garna hade varit sämre och marknadskrafterna även i övrigt hade varit mindre förhärskande. Sådana förhållandena nu faktiskt var, skulle mer energiska försök till konjunkturpåverkande politik än de som nu gjordes sannolikt haft rätt goda möjligheter att spela en roll.

Nuläget och dess uppkomst

De anmärkningsvärda förändringar av förhållandena som skett sedan 30-talet berodde inte på tillfälligheter eller några särskilda politiska konstellationer. Bl.a. med tanke på en bedömning av aktuella problem är det viktigt att ha klart för sig, att det i stället var en naturlig historisk utveckling i riktning mot politisk demokrati samt mot blandekonomi i betydelsen av en ekonomi där staten utövar ett betydande inflytande på resursanvändningen och inkomstfördelningen men samtidigt ger stor frihet åt marknadskrafter och privatkapitalism. Det är härvid inte vad man kan kalla fransidan utan i stället framsidan av marknadskrafterna och privatkapitalismen som föranlett huvudparten av denna förändring. Det är nämligen dessa krafter och detta systems höjning av levnadsstandarden för folkets breda lager och allt vad som därmed följt, direkt och indirekt, i form av nödvändiga förutsättningar för inflytande, som skapat grundvalen för förändringen.

Samhällsomdaningen ifråga underlättade till en tid en fortsatt industriell expansion i snabb takt. Hade demokratin och blandekonomin hållits tillbaka med våld, något som det saknades förutsättningar för i de nordiska länderna, skulle med största sannolikhet så stora samhällsstörningar ha uppstått att den fortsatta industriella expansionen i stället skulle ha bromsats upp. Nu var de politiskt-ideologiska spänningarna och konflikterna mer iögonenfallande i tal och skrift än av reell betydelse för industriens villkor. Den unga politiska demokratin och den tidens blandekonomiska inslag skapade en förhållandevis lugn social och politisk utveckling. Detta kunde emellertid inte bli annat än ett övergångsstadium.

I utvecklingen låg nämligen frön till komplikationer av flerfaldiga slag. De politiska ambitionerna att påverka resursanvändningen och inkomstfördelningen samt de fackliga att påverka bl.a. inkomstfördelningen blev snart långtgående, något som låg i sakens natur så länge det mesta ännu gick åtminstone till synes bra. Men efter hand blev det många konflikter med marknadskrafterna och med förstärkta gamla och många nya, organiserade gruppintressen. En blandekonomisk schizofreni, präglad av dessa nya förhållanden, blev påtaglig i den meningen att många logiskt oförenliga beslut kom att fattas på olika plan i samma ärende. Mot följderna av centrala politiska beslut, närmare bestämt främst mot deras skattemässiga följder, obstruerade både marknadskrafter och intresseorganisationer på flera olika sätt, bl.a. genom alltid i någon mån framgångsrika försök att kompensera sig för eller undvika det ökade skattetrycket. Mot centrala lönepolitiska principer, återspeglade i avtalen på arbetsmarknaden, obstruerade samtidigt marknadskrafter, bl.a. ge-

nom lönglidningar. Den viktigaste följden av dessa inkonsistenser, som ledde till ett karakteristiskt växelspel av varandra förstärkande marknadsmässiga och icke marknadsmässiga krafter, blev inflationistisk penninginkomstbildning.

Om dessa i blandekonomierna inbyggda inflationsmekanismer och om deras med all sannolikhet framöver ökande betydelse talade jag ingående vid det Nordiska Nationalekonomiska Mötet här i Köpenhamn för drygt ett kvartssekel sedan och jag har i skrift och tal många gånger återkommit till ämnet. Eftersom verkligheten nu i så hög grad talar för sig själv, skall jag inte uppehålla mig mera vid dem i dag. I stället skall jag något belysa hur just *industriens* villkor påverkats av dessa komplikationer, bland vilka ett annat slag av inflation än det som tidigare förekom dels i krigstider och turbulenta efterkrigsår dels i vissa extrema högkonjunkturer alltså varit mest framträdande. Sedan skall jag sluta med några reflexioner kring vad som å senare år börjat hända och som kan tänkas betyda genomslag av nya tendenser och trender.

När det gäller att granska de vid det här laget sedan länge dominerande förlopp som påverkat industriens villkor, har snedfördelningen av mina kunskaper om företagarverksamheten i de olika nordiska länderna naturligtvis skapat svårigheter på grund av de krav på mikrobaserad omvandlingsanalys i förening med mycket beaktande av institutionella förhållanden som min analysmodell ställer, har jag ju inte kunnat få ut så mycket av den till de yttre dragen begränsade bild jag kunnat få av förhållandena i Danmark och Norge. Därför måste framställningen i huvudsak avse Sverige och Finland. Nu är detta förhoppningsvis inte så illa som det låter. Åtminstone ett par för industrien viktiga förhållanden ha tydligt nog artat sig på ungefär samma sätt i alla fyra länderna. Vidare har Sverige och Finland skiljt sig från de andra på ett antal punkter och även sinsemellan. Deras erfarenheter bör ha visst allmänt intresse.

Några av de för industrien betydelsefulla förhållanden som blivit till stora delar gemensamma har att göra med att *konjunkturpolitiken* i de mot omvärlden mycket öppna, blandekonomiska folkhushåll som alla fyra länderna utgör blivit ganska invalidiserad. Det ökade beroende av den *internationella ekonomiska utvecklingen* som haft denna följd har två huvudinslag.

Det ena inslaget är *utrikeshandelns mycket ökade betydelse*. Möjligheterna att bedriva effektiv konjunkturpolitik har redan därigenom blivit mindre än tidigare. Den erfarenheten har man till mångas överraskning fått göra även sedan växelkurserna blivit mer rörliga. Konjunkturprognoserna har försvårats och medlens verkningar har blivit mer svårbedömda. Redan de felbedömningar som detta ofta lett till, har ställt till åtskilligt besvär för industrien t.ex. som följd av försök med valutapolitik vid, som det visat sig, fel tidpunkt. Även vid någorlunda lyckade prognoser har många av de traditionella medlen också inom finanspolitiken och penningpolitiken blivit mindre effektiva, vilket ofta föranlett extraordinära sådana, t.ex. en mängd regleringar. Biverkningarna på marknadernas effek-

tivitet och resursallokeringen har blivit många och störande, bland mycket annat därför att konkurrensen snedvridits. Om konjunkturpolitiken dessutom fått dela bädd med närings-, industri- och regionalpolitik, vilket blivit vanligt delvis i syfte att kompensera oönskade inflytanden utifrån, har verkningarna på industrien blivit särskilt påtagliga och bl.a. försvårat företagets planering. Sammanfattningsvis kan konstateras, att ambitiösa försök att utjämna av den internationella ekonomien numera så höggradigt beroende konjunkturer inte sällan skapat sämre villkor för industrien snarare än bättre sådana.

Detta andra inslaget är *företagarverksamhetens internationalisering*, bakom vilken ligger tekniska faktorer, som dramatiskt förbättrat alla kommunikationer, i detta begrepps vida mening, och gjort alla avstånd i tid och rum korta och i vissa delar medfört intressanta förändringar av företagarverksamhetens karaktär. Ett ofta mycket vidsträckt *nätverk av relationer över gränserna* och, inte minst *kapitalets till stor del okontrollerbara rörlighet* över dessa, har gjort åtskilliga konjunkturpolitiska medel ohanterliga och föga effektiva. Jag skulle gärna, om tiden tillåtit, ha gått närmare in på vad jag här åsyftar genom att belysa dels de många multinationella företagens verksamhet dels hur särskilt internationellt företagande blivit någonting helt annat än att bygga och driva fabriker och att göra reklam. Nu får jag nöja mig med att säga: Se Er omkring och notera tyngdpunktsförskjutningarna i investeringarna, motiven bakom dem och deras länderfördelning samt marknadskrafternas, av finansväsendets långtgående internationalisering underlättade inverkan på bl.a. räntor och växelkurser. Och, återigen så menar jag, att ambitioner att bemästra dessa och andra komplikationer lätt blivit till mer skada än nytta för industrien.

Även de *inom länderna institutionella förhållanden* som jag erinrat om i det föregående har inverkat på konjunkturpolitikens möjligheter och därmed indirekt på industriens villkor. Därutöver har de naturligtvis haft mer direkta verkningar som inte i första hand haft med konjunkturpolitik att göra. Låt oss först se något på de via konjunkturpolitiken indirekta verkningarna och sedan på de mer direkta.

Kontraktiva åtgärder i *överhettade konjunkturer* har fått väsentligt mer begränsade verkningar av önskat slag än tidigare. Skattehöjningar har på sin höjd kortsiktigt kunnat i avgörande grad dämpa efterfrågan och har för övrigt av både politiska och andra skäl inte kunnat göras lika lätt, när skattenivån redan varit hög. Till en del beror den nedsatta dämpningseffekten på att »steriliseringen« av skatteintäkterna i så hög grad uteblivit, av skäl som legat i det numera väl etablerade politiska spelets natur. Därtill kommer, att de obstruerande penninginkomsthöjningarna lett till att inflationen mer än skatterna fått åstadkomma de eftersträlvade begränsningarna av en alltför stor efterfrågan. Anledningen har alltså främst varit växelspelet mellan icke marknadsmässiga krafter och marknadsmässiga sådana och detta har förstärkts genom att verkningarna av somliga ekonomiskpolitiska medel blivit bättre insedda. Därmed har nämligen de agerande i det ekonomiska livet ofta påverkats så att dessa medel särskilt lätt missat sina mål.

Beträffande åtgärder i *lågkonjunkturer* kan först konstateras, att penningpolitikens möjligheter som stimulansfaktor försämrats därför att golvet för räntenivån kommit att höjas betydligt beroende på att sparare och kapitalplaceringar nu räknar med bestående, betydande inflation. Vad andra i princip expansiva medel beträffar, kan i en rad fall noteras, att de fått delvis andra verkningar än tidigare. De blandekonomiska mekanismer som skapar inflation har nämligen naturligt nog brukat behålla tillräcklig kraft i sådana konjunkturer och lätt blivit förstärkta av expansiva sådana, som dessvärre då i allmänhet fått ringa verkan på produktionen och sysselsättningen. Detta har i sin tur lett till att en ökning av skatteintäkterna uteblivit och stora budgetunderskott därför blivit bestående. En annan följd av försök till expansiva sådana åtgärder i lågkonjunkturer, vilken kunnat uppkomma oberoende av om det internationella beroendet varit särskilt stort eller ej, har under dessa omständigheter kunnat bli, att den offentliga sektorn vuxit mer än den annars skulle ha gjort, d.v.s. mer än som avsetts i tidigare fattade, politiska beslut om dess storlek. Statsmakternas, liksom för övrigt även kommunernas, strävan att minska arbetslösheten har nämligen lätt gjort, att stat och kommun dragit till sig extra mycket arbetskraft och behållit sådan som skulle ha kunnat rationaliseras bort. Hur pass gemensamma dessa erfarenheter är i Norden, har jag ingen klar bild av men om man inte haft dem, kan det ju vara lärorikt att se på Sverige.

Industriens villkor har alltså påverkats på många olika, i förväg svårberäknliga sätt av den under de nu rådande institutionella förhållandena så ofta mer eller mindre fåfänga konjunkturpolitiken och/eller av dess biverkningar. Det är därvid inte bara de konjunkturpolitiska komplikationer som haft att göra med det stora beroendet av den internationella ekonomin och företagarverksamhetens i mångt och mycket ändrade karaktär utan även de som beror på nya inhemska, blandekonomiska förhållanden som medfört betydande förändringar av industriens villkor. Dessa förändringar har ofta till övervägande del varit till det sämre jämfört med vad blygsamma ambitioner skulle ha kunnat resultera i. De har också berört olika delar av industrien på ganska olika sätt, vilket varit en naturlig följd av de nya inslagen av s.k. förhandlingsekonomi, som betytt, att vissa företag och branscher kunnat påverka statsmakterna mer än andra.

Så kommer jag då till några institutionella förhållanden som förändrats så sedan 30-talet att industriens villkor och därmed utvecklingen påverkats även direkt, d.v.s. inte nödvändigtvis via konjunkturpolitik i vanlig mening. Om man för att få grepp om denna problematik studerar hur de tekniskt-ekonomiska marknadsförutsättningarna ute och hemma *trendsmässigt* förändrats, kan man, liksom när det gällde 30-talet, göra relevanta iakttagelser med hjälp av begreppen omvandlingstryck och omvandling.

För Sveriges del hade omvandlingstrycket under efterkrigstidens två första årtionden helt övervägande karaktär av möjligheter. Därtill kom, att kronan efter 1949 års kraftiga devalvering ganska länge kunde förbli undervärderad. De blandekonomiska komplikatio-

nerna var visserligen tydliga men ännu inte så avgörande som de sedan blev. Förloppen hade alltså en ganska utpräglad karaktär av s.k. efterfrågeinflation och var därför ganska »företagsvänliga«. Vinstutsikterna och vinsterna blev goda på de flesta håll och dåliga på få sådana. Samtidigt utmärktes arbetsmarknaden av betydande rörlighet, delvis framtvinnad av den solidariska lönepolitiken i förening med den tidens arbetsmarknadspolitik och ännu ej hindrad av bl.a. nya värderingar och politiska ideologier. Omvandlingstryckets tyngdpunkt gjorde då, att även de faktiska flyttningarna blev omfattande.

Förutsättningarna för omvandlingstrycket att leda till produktivitetshöjande omstrukturering av industrien var således redan av nu nämnda skäl goda. Nu råkade dessutom kapitalkostnaderna vara låga. Få väntade sig en bestående och ökad inflationstakt och lågräntepolitik var dessutom på modet, bl.a. därför att man alltså, och till en början med viss rätt, trodde på finanspolitikens effektivitet. Under de i övrigt rådande förhållandena underlättade detta ytterligare en snabb industriell utveckling. Industrien hade det bra — på spararnas bekostnad.

Även *Finland* hade ett starkt omvandlingstryck med tyngdpunkten vid möjligheter till snabb strukturell omdaning, särskilt som man ännu inte hunnit så långt i sin industrialisering och därför hade betydande arbetskraftsreserver. Handeln med Sovjetunionen spelade redan då en roll i sammanhanget. Även i Finland blev möjligheterna väl utnyttjade, till stor del av ungefär samma skäl som i Sverige men på grund av industriens och exportens struktur och den därav delvis orsakade höga inflationstakten var konjunkturkänsligheten större och avbrotten mer markerade. De uppkommande undervärderingarna av marken varade inte särskilt länge och fick därför åstadkommas på nytt. Eftersom de grundläggande utvecklingskrafterna var starka spelade de tills vidare en positiv roll för industrien. Liksom i Sverige var kapitalkostnaderna rätt låga, vilket underlättades av kapitalimport.

Från 60-talets mitt ändrades den svenska bilden avsevärt. Omvandlingstrycket förblev starkt men fick en annan tyngdpunkt än tidigare. Det blev många fler inslag av tvång till industriella strukturförändringar. Samtidigt blev förutsättningarna för sådana förändringar sämre.

Tvånget berodde i avgörande grad på nya drag och konkurrensvillkor i den *internationella* ekonomin. De tillkom till stor del före 70-talets oljekriser, som dock lade till ett ytterligare tvångsbetonat omvandlingstryck.

De efter 60-talets mitt försämrade förutsättningarna att möta den nya situationen förklaras främst av vad som hände *inom* Sverige. Oturligt nog var det nämligen just vid denna tid som de förut berörda, för blandekonomier karakteristiska institutionella förändringarna kom att öka mycket i betydelse. Den politiska ambitionsnivån ifråga om resursallokeringen och inkomstfördelningen höjdes såväl betydligt. Vidare blev även den solidariska lönepolitikens och låglönesatsningarnas ambitionsnivå höjd men det var också då som många omständigheter gjorde arbetsmarknaden mindre rörlig och därmed särskilt il-

la lämpad för att svara mot det nya omvandlingstryckets krav. Allt detta gjorde, bl.a., att typisk kostnadsinflation ersatte den tidigare mer efterfrågepräglade inflationen, vilket blev en särskilt svår belastning under de nya yttre förhållandena. Det uppkom många områden med dåliga vinstutsikter och åtskilliga utan några sådana utsikter alls och områdena med goda vinstutsikter blev betydligt färre. Påfrestningarna, ekonomiskt och politiskt, blev under dessa förhållanden så stora att den ekonomiska politiken blev i hög grad, i varje fall i praktiken, inriktad på att fördröja avvecklingar och andra anpassningar inom industrien. I sådana sammanhang blev »förhandlingsekonomiens« karakteristika särskilt betydande och inslagen av »sammanblandningsekonomi« många. I synnerhet som den offentliga sektorn växte även som följd av strävanden att hålla uppe sysselsättningen, ej sällan regionalt och t.o.m. lokalt, men förutsättningarna för att höja skatterna i snabb takt inte längre förelåg, kom då statsfinanserna ur balans.

Den här scenförändringen blev alldeles särskilt kännbar då kapitalkostnaderna började stiga. Stegringen berodde på att fortgående snabb inflation nu blivit allmänt väntad, vidare, något senare, på obalansen i statsfinanserna i förening med att i penningteorin lågräntedoktrinen inte längre var på modet, samt, naturligtvis, också på att den internationella räntenivån steg och svensk utlandsupplåning i stor skala hade blivit nödvändig. Om kapitalkostnadshöjningen kan man säga, att den skulle ha varit till nytta om den kommit tidigare, då omvandlingstrycket hade sin tyngdpunkt i möjligheter och det var övervägande efterfrågeinflation. Nu när skon var på andra foten, kom den olämpligt för industrien. Den innebar ju, att kostnadsinflationen blev förstärkt ungefär samtidigt med att vinstutsikterna och vinsterna blivit mycket sämre på många håll och förlustområdena många fler. Ett stort antal företag, som i likhet med många ekonomer, trott och räknat med att inflationen skulle klara skulder och räntor fick nu erfara, att de tänkt fel. Inflationen som sådan kunde naturligtvis inte betala vare sig skulder eller räntor. Endast inkomster skulle ha kunnat göra det, inkomster, som emellertid under de nya förhållandena ofta blev otillräckliga.

Industriens villkor blev nu sådana att de företag som överlevde utan subventioner kunde göra det därför att de för sin del inte utsattes för större påfrestningar än att de kunde klara dem genom att omstrukturera sin verksamhet, fusionera, genom att bli högeffektiva och bl.a. minska behovet av arbetskraft. Andra slogs ut eller överlevde endast tack vare stora subventioner. Etableringarna blev färre. Industrien blev därför för liten och kom att innehålla alltför få fullt livskraftiga företag för att ge folkhushållet god utvecklingskraft.

Intressant att notera är, att inte endast finanspolitik med stora budgetunderskott utan även upprepade försök med devalveringar nu blev utan avsedd framgång. Man kan helt kort säga, att detta berodde på att ett antal grundläggande industriella utvecklingskrafter blivit försvagade samtidigt som inflationen ändrat karaktär samt rörligheten och anpassningsförmågan försämrats. Finanspolitiken blev då snarast inflationsdrivande och devalveringarna, förutom även de inflationistiska, i stort sett bara ett sätt att registrera följderna

av en olycklig utveckling. Industriens villkor kunde med dessa båda ekonomisk-politiska medel förbättras på sin höjd på kort sikt. På litet längre sikt blev de försämrade.

Det har sitt särskilda intresse från vetenskaplig synpunkt att erinra sig, att konstellationen dåliga vinstutsikter och höga kapitalkostnader enligt Wicksells penningteoretiska modell borde ha medfört fallande prisnivå medan den nu inte fick denna effekt. När modellen ifråga integrerats med en modell för den industriella dynamiken i en omvandlingsprocess och med »institutionalia«, förstår man varför detta inte blivit fallet.

Det finns en hel del som skulle kunna sägas vid en jämförelse med vad som hänt i Finland.¹ Man råkade där inte ut för något stort mått av omvandlingstryck av tvångskaraktär. Den ekonomiska politiken för att utjämna konjunkturerna var vidare inte ambitiös och det som gjordes fick inga betydande verkningar i den avsedda riktningen. I den mån budgetunderskott uppstod i dåliga tider, var de oönskade och skattehöjningar av betydelse gjordes väsentligen för att täcka utgifter, som ofta beslutats tidigare när skatteintäkterna flödat rikligt. Lån hemma och utomlands har ända till på senare år nästan helt finansierat investeringar, inte konsumtion. Vidare var inslagen av defensiv närings- och industripolitik få. Olika former av finansiellt och annat stöd till industrien förekom visserligen men de var inriktade på aktuellt eller, förhoppningsvis, potentiellt lönsamma företag, inte på nödlidande sådana. Ifråga som konjunkturpolitiken är det särskilt värt att notera de kraftiga åtstramningar som gjordes i mitten av 70-talet, när den yttre balansen blivit allvarligt rubbad, och som snarast innebar motsatsen till konjunkturutmattning. Industrien och arbetsmarknaden utsattes för mycket stora påfrestningar. Men de resulterade i en omfattande sanering med intensiv rationalisering, främst inom företagen, mindre av strukturerna. Detta bidrog till en god utveckling under de följande åren. Därtill kom, att efter åtstramningarna, som inte byggde på betydande skatthöjningar utan på utgiftsnedskärningar, hård penningpolitik och under ett par år bibehållen övervärdering av valutan, hölls ambitionerna att påverka resursallokeringen och inkomstfördelningen nere. Spåren från tidigt 70-tal och, inte minst, från Sverige förskräckte. Fortlöpande expansion av den offentliga sektorn och skattehöjningar undveks alltså. Den blandekonomiska schizofrenien blev därför någorlunda lindrig, i huvudsak framträdande i av lantbrukspolitiken genererad levnadskostnads/lönspiral. Inflationstakten blev därför i fortsättningen lägre än den annars skulle ha blivit. Utöver av lantbruksinkomstlagarna och reaktionerna på dessa blev den i huvudsak bestämd av konjunkturella marknadskrafter och det sätt på vilket ägarestrukturen i skogen och inflationsförväntningar påverkade virkesmarknaden. Som följd av allt detta blev det mindre svårt att lägga om principerna dels för valutapolitiken, innebärande, att man skulle ta ad notam, att devalveringar inte längre kunde väntas fylla de uppgifter

---

1. Dahmén (1984).

som de åtminstone i någon mån kunnat göra tidigare, dels för penningpolitiken i liberaliserande, ränterörligare riktning. Även detta bidrog till att hålla nere inflationstakten.

Den kraftiga åtstramningen och den följande politiken låter sig svårligen betecknas som konjunkturpolitik men väl som antiinflationspolitik, som kunde bädda väl för en senare tillväxt. Härigenom undgick man en stor risk att hamna i gruppen länder med mycket hög inflationstakt. Det bör emellertid inte förbises, att denna politik underlättades av att de grundläggande industriella utvecklingskrafterna var starka i en tid av omvandlingstryck med tyngdpunkt i möjligheter till strukturförändringar så att subventioner till många nödlidande företag inte blev så aktuella och att politiken i sin tur underlättade för dessa krafter att göra sig gällande. Jag avstår visligen från att uttala någon åsikt i frågan huruvida det går att i viss mån vända på den här tolkningen och säga, att det förhållandet att Finland slapp de mycket svåra strukturella påfrestningarna och dessutom hade stor fördel av handeln med Sovjetunionen snarare än större realism i synen på ekonomi och ekonomisk politik förklarar varför industriens villkor i motsats till vad som blev fallet i Sverige förblev förhållandevis gynnsamma. Hur som helst så blev vinstutsikterna rätt goda och eftersom kapitalkostnaderna endast sakta kom upp på en väsentligt högre nivå än tidigare, blev investeringsverksamheten ganska livlig. Det största problemet är i dag, att vinsterna ofta inte motsvarat förväntningarna, varför industriens skulder blivit stora, och att inflationen, som mest har den nyss antydda karaktären av kostnadsinflation, trots allt är så pass betydande att industriens villkor snabbt kan försämrats utan att, som tidigare, kunna på ett ändamålsenligt sätt förbättras med devalveringar. Det är också troligt, att riskerna för ett framtida omvandlingstryck med tyngdpunkt vid tvång till strukturförändringar nu är större än förut.

Till det intressanta, som bör noteras vid en jämförelse med Sverige, hör, att man i Finland mycket tack vare omvandlingstryckets karaktär och lägre politiska ambitionsnivå i fråga om resursallokering och inkomstfördelning länge lyckades få upprepade devalveringar att till förmån för investeringar hålla nere reallöneökningarnas stegringstakt men sedan beslöt att slå in på en annan linje. Samtidigt började man i Sverige i stället tillgripa devalveringar, trots att de inte längre kunde väntas ha goda utsikter att fylla de uppgifter de avsåg att fylla. Tillsammans med det förhållandet att man i Finland vid samma tid i konsekvens med den nya valutapolitiska linjen avstod från expansiv ekonomisk politik och i stället lät det bli en hård åtstramning medan man i Sverige inte gjorde det, kan detta sägas innebära, att i Finland försämrades industriens villkor under några år men förbättrades på längre sikt medan förhållandet var det motsatta i Sverige.

Vad händer framöver?

Denna skildring av hur industriens villkor i de nordiska länderna, särskilt i Sverige och Finland, förändrats har ju inte gett någon helt ljus bild. Jag är medveten om att den varit

schematisk. Frågan är om den också, vilket skulle vara värre, varit ensidig i sådan utsträckning att den blivit överdrivet präglad av svagheter och svårigheter. Ja, detta är väl möjligt. Men jag vill hävda, att detta i så fall inte beror på att de institutionella villkoren blivit allför negativt framställda utan på att för liten uppmärksamhet ägnats de positiva inslagen i industriens egna, interna, förhållanden. Närmare bestämt den synnerligen snabba tekniskt-ekonomiska utvecklingen och de många olika därmed sammanhängande dynamiska, av en effektivisering av finansväsendet underlättade inslagen i företagarverksamheten. Men så länge vi håller oss till vad som faktiskt skett i förloppen som helhet så är det ju dock obestridligt, att den industriella tillväxten inte varit alls så snabb under de senaste tiotalet år som tidigare och en av mina teser ha varit, att förändringarna i industriens yttre förutsättningar inte i huvudsak berott på vad som hänt på energiområdet, enkannerligen oljemarknaden, eller på andra s.k. utbudschocker, som ny teori nu ägnar mycket uppmärksamhet.

Nu kan avslutningsvis den spännande frågan ställas huruvida det sedan några år möjligen håller på att hända någonting som avsevärt kommer att ändra förloppet framöver.

En revolutionerande teknisk-ekonomisk utveckling sker nu på ett brett mikroplan främst genom den nya elektroniken och allt vad som därtill hör. Vad som hittills hänt är endast början ifråga om sina genomgripande konsekvenser i en mängd avseenden. Den prognosen är nästan säker. Mer konkreta förutsägelser beträffande hur samhällsförhållandena och industriens institutionella villkor kommer att påverkas måste däremot vara osäkra.

En av de slutsatser man kan dra av det historiska förloppet är, att många komplikationer och problem uppkommit genom att de grundläggande produktivkrafterna, för att nu använda Marx' terminologi, förändrats snabbare än de institutionella förhållandena. Så har det alltid varit. Dessa förhållanden har formats stegvis av tidigare förhärskande tekniskt-ekonomiska förutsättningar och därav föranledda svårigheter och problem. De har sedan varit tröga i sin anpassning till snabbt ändrade sådana förutsättningar. Med institutionella förhållandet menar jag då, vilket jag hoppas framgått, mycket mer än institutioner i bokstavig mening, nämligen även människors sätt att uppfatta förloppen och problemen och därmed deras vanligaste reaktioner och handlingsätt. Detta exemplifieras väl av 60- och 70-talets förlopp. Man kan i dag fråga sig huruvida betydande förändringar nu håller på att ske under intryck av senare års tekniskt-ekonomiska och andra förlopp och av att man på många håll av rätt mycket att döma börjat bättre förstå väsentliga sammanhang i de öppna blandekonomierna. Kommer detta snart att på viktiga punkter påverka de institutionella villkoren för industrien?

Jag har inte något svar, som jag är beredd att motivera med annat än intuition. Därför bara en försiktig hypotes. Det kan kanske vara så att vad som händer med företagarverksamheten på grund av den tekniska omvälvningen och den fortsatta internationaliseringen

gör, att politikernas och intresseorganisationers möjligheter att utan för dem de representerar högst oönskade följder påverka industriens villkor inte bara faktiskt blir ännu mer begränsade än de redan börjat bli utan också uppfattas tämligen realistiskt på det sättet. Man blir m.a.o. kanske ännu mer klar över ett direkt och påtagligt beroende av internationella marknadskrafter och, låt oss gärna kalla den så, bokstavligen gränslös företagarverksamhet, huvudsakligen i privat, ehuru naturligtvis i förhållande till gamla tider åtskilligt anorlunda beskaffad regi. Ett faktum är, att en hel del omprövning av politiska och ekonomisk-politiska mål och, framför allt, medel redan skett och håller på att ske, klart nog till en del som följd av de erfarenheter av beroendet ifråga man redan haft, bl.a. av de politiska, sociala och andra påfrestningar som en bekämpning av inflationens symptom snarare än dess orsaker medfört liksom också av de problem som en för balanserad utveckling alltför liten industri medfört. Dessa omprövningar har skett och sker, betecknande nog, ofta utan avgörande partipolitiska styrkeförskjutningar. Vidare är på arbetsmarknaden och dess förhandlingfronter redan åtskilligt i stöpsleven. Bl.a. framträder, om än inte gärna i klarspråk, andra konfrontationer än de i stort sett anakronistiska mellan arbetstagar- och arbetsgivarekollektiven. Men hur snabbt dessa slag av förändringar i fortsättningen kommer att gå och vilken innebörd de, närmare bestämt, får är mycket svårt att bilda sig en uppfattning om.

Jag menar med allt detta naturligtvis inte, att det kan förmodas bli fundamentala nya makt — och inflytandeförhållanden men väl en förskjutning jämfört med den tendens som länge varit förhärskande — en förskjutning, som kan komma att betyda icke så litet för industriens institutionella villkor. Vad detta skulle innebära, mer konkret, är det dock klokast att inte spekulera kring. När allt kommer omkring är det nämligen mer äventyrligt än det mesta att göra prognoser rörande hur människor kommer att reagera och handla i nya situationer och, framför allt, när de bättre än tidigare förstått väsentliga sammanhang, bl.a. då några väsentliga följder av sina egna, och andras, ditillsvarande reaktioner och aktiviteter. Därför är bara en sak ganska säker: Man bör vänta sig nya stora förändringar framöver inte endast i industriens egna tekniskt-ekonomiska förhållanden utan också av dess institutionellt betingade villkor.

Litteratur

Dahmén, E. 1984. *Ekonomi i omvandling*. Utg. av Finlands Bank, Helsingfors.

gör, att politikernas och intresseorganisationers möjligheter att utan för dem de representerar högst oönskade följder påverka industriens villkor inte bara faktiskt blir ännu mer begränsade än de redan börjat bli utan också uppfattas tämligen realistiskt på det sättet. Man blir m.a.o. kanske ännu mer klar över ett direkt och påtagligt beroende av internationella marknadskrafter och, låt oss gärna kalla den så, bokstavligen gränslös företagarverksamhet, huvudsakligen i privat, ehuru naturligtvis i förhållande till gamla tider åtskilligt anorlunda beskaffad regi. Ett faktum är, att en hel del omprövning av politiska och ekonomisk-politiska mål och, framför allt, medel redan skett och håller på att ske, klart nog till en del som följd av de erfarenheter av beroendet ifråga man redan haft, bl.a. av de politiska, sociala och andra påfrestningar som en bekämpning av inflationens symptom snarare än dess orsaker medfört liksom också av de problem som en för balanserad utveckling alltför liten industri medfört. Dessa omprövningar har skett och sker, betecknande nog, ofta utan avgörande partipolitiska styrkeförskjutningar. Vidare är på arbetsmarknaden och dess förhandlingfronter redan åtskilligt i stöpsleven. Bl.a. framträder, om än inte gärna i klarspråk, andra konfrontationer än de i stort sett anakronistiska mellan arbetstagar- och arbetsgivarekollektiven. Men hur snabbt dessa slag av förändringar i fortsättningen kommer att gå och vilken innebörd de, närmare bestämt, får är mycket svårt att bilda sig en uppfattning om.

Jag menar med allt detta naturligtvis inte, att det kan förmodas bli fundamentala nya makt — och inflytandeförhållanden men väl en förskjutning jämfört med den tendens som länge varit förhärskande — en förskjutning, som kan komma att betyda icke så litet för industriens institutionella villkor. Vad detta skulle innebära, mer konkret, är det dock klokast att inte spekulera kring. När allt kommer omkring är det nämligen mer äventyrligt än det mesta att göra prognoser rörande hur människor kommer att reagera och handla i nya situationer och, framför allt, när de bättre än tidigare förstått väsentliga sammanhang, bl.a. då några väsentliga följder av sina egna, och andras, ditillsvarande reaktioner och aktiviteter. Därför är bara en sak ganska säker: Man bör vänta sig nya stora förändringar framöver inte endast i industriens egna tekniskt-ekonomiska förhållanden utan också av dess institutionellt betingade villkor.

Litteratur

Dahmén, E. 1984. *Ekonomi i omvandling*. Utg. av Finlands Bank, Helsingfors.